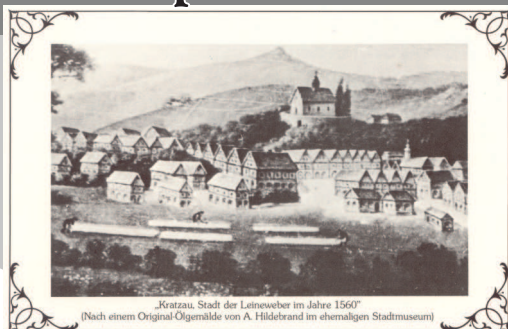

BULLETIN

No 234 / 4 - 2015

Společnosti přátel historie města Chrastavy

Nejen o historii chrastavského hřbitova – 2. část

V druhé části našeho vyprávění o hřbitovech a pohřbívání vás nejprve provedeme způsoby a rituály týkajícími se pohřbů v různých etapách lidstva.

Rituály dělíme na předsmrtné (tedy těsně před smrtí) a posmrtné. Předsmrtné rituály hrály např. v římském katolictví velmi důležitou roli. Nejvýznamnější roli hrály tyto obřady konané při umírání v pozdním středověku a v raném novověku. Při umírání člověka byla nedílnou součástí nejen přítomnost rodiny a blízkých, ale i kněze, který umírajícímu udělal svátost posledního pomazání neboli zaopatření. V katolickém prostředí se tradice posledního pomazání udržuje i v dnešní době, byť v mírně pozměněné podobě. Mezi další předsmrtné zvyky, vykonávané v minulosti, patří také požehnání či rozhřešení, ale dnes se v našich krajích až na naprosté výjimky nekonají.

Naproti tomu posmrtné obřady, které jsou daleko propracovanější a i v současnosti se stále v menším či větším rozsahu dodržují, záleží pak na zvyklostech rodiny či oblasti, kde nebožtík žil. Tyto obřady provázejí zajištění mrtvého těla (jeho pohřbení, ať se koná jakýmkoliv způsobem) a pozůstalé před i po tomto obřadu. Na rozdíl od předsmrtných rituálů, které mohou být vykonány pouze v těch případech, kdy je příchod smrti v dostatečně dlouhé době zcela jasně dán, vykonávání rituálů po smrti je dáno samotným faktem smrti. Posmrtné rituály byly a jsou daleko propracovanější a sestávají se z několika součástí a to: z přípravy mrtvého těla, přípravy a zajištění pohřebního obřadu, pohřbení mrtvého těla do země nebo kremace, truchlení či vzpomínkových obřadů.

V nynější společnosti je typické pro pohřební zvyklosti to, že zejména příprava mrtvého těla k pohřebnímu obřadu, ale i zajištění pohřbu samotného je prací profesionálů v tomto odvětví a nikoliv rodinou, jak tomu bylo až do začátku 20. století, na venkově pochopitelně i déle. Na přelomu 19. a 20. století předcházely nejen v našem kraji samotnému pohřbu další zvyky, které již tehdy podléhaly zákonům, které určil stát. Tyto stanovovaly především záležitosti po stránce hygienické, ale také eliminovaly např. strach z pohřbení zaživa (o kterém psal např. spisovatel Jan Neruda v jedné ze svých Malostranských povídek). Povinné bylo také ohledání mrtvého těla lékařem a uložení těla až do doby pohřbu z hygienických důvodů ve zvláštním pokoji, a pokud tento nebyl k di-

spozici, pak byl zesnulý převezen do umrlčí komory, zpravidla umístěné na hřbitově nebo u nemocnice.

Pohřbívání samotné pak mělo svá daná pravidla, o jejichž dodržování se starali sami příbuzní, na venkově se k nim pak přidávali i nejbližší sousedé a přátelé. Mezi tehdejší známé zvyky patřilo otevírání okna bezprostředně po skonu člověka, aby jeho duše mohla volně odejít do nebe. Oči zesnulého zatlačoval nejstarší člen rodiny a tělo pak omývala starší žena, ve vesnici k tomu určena. Následně se tělo ustrojilo do rubáše, povětšinou utkaného z bílého plátna – bílá jako smuteční barva se používala nejen při pohřbu dětí a mladých svobodných lidí, ale jako barva smutku byla používána ještě ve 30. letech minulého století – v pozdějších dobách do svátečního oděvu či místního kroje. Takto připravený nebožtík se položil na umrlčí prkno, poté do rakve, u hlavy se zapálila svíčka hromnice a tělo podle možností bylo vystaveno v domě. U něho lidé pronášeli modlitby za jeho duši, vesnicí zněl umíráček, který tuto smutnou zprávu oznamoval okolí. V den pohřbu se lidé scházeli v domě, kde zesnulý bydlel (v tomto okamžiku nazývaném dům smutku). Příbuzní i sousedé se u těla pomodlili, bylo jim také nabídnuto malé pohoštění – zpravidla kořalka a chléb. Následně kněz vykropil rakev s tělem svěcenou vodou, ta pak byla přenesena na připravené máry či vůz. Při vynášení rakve bylo zvykem dotknout se jí třikrát o práh na znamení loučení těla s domem.

Poté byla rakev přenesena nebo převezena do kostela, kde se konala zádušní mše. Tělo nemuselo být vždy při mši v kostele přítomno a mše se také mohla konat v jiný den, než se konal pohřeb. Někde se chodilo z domu smutku rovnou na hřbitov. Pokud byl hřbitov v jiné vsi – např. pro nebožtíky z Panenské Hůrky – kde byl podle historických pramenů hřbitov založen až v roce 1907, který však jak vidno neměl dlouhého trvání a jehož zarostlé hroby smutně poukazují na dobu, kdy tato osada byla hojně a trvale obydlena – v Bílém Kostele či v Chrastavě, vydával se smuteční průvod z této osady na poslední cestu zesnulého právě do těchto míst. Pohřební průvod se zastavil na konci osady nebo za vesnicí u božích muk, kde se pozůstalí, sousedé i přátelé pomodlili za duši zemřelého a vyjádřili tím odpuštění. Nejstarší členové průvodu spolu s malými dětmi se navrátili zpět do vesnice a průvod pak pokračoval na nejbližší hřbitov v okolí vesnice. Pokud byl hřbitov

v místě, proběhlo odprošení lidu za účasti všech přítomných. Po spuštění rakve do hrobu vhodil každý přítomný na rakev tři hrsti hlíny. Pohřeb uzavíralo shromáždění pozůstalých, sousedů a známých v hospodě či v domě smutku, aby zavzpomínali na zesnulého a kde byli všichni zúčastnění rodinou zemřelého pohoštění.

Období truchlení a zármutku se v dnešní době stalo velmi uzavřené a v současné době se již neprojevuje nošením černé barvy oblečení či černé pásky na ruce, tolik běžné ještě před dvaceti a více lety. Mnozí ze starší generace tomu byli zvyklí, a tak se jim tento trend zdánlivého vyjádření neúcty k zesnulému nelíbí. Bohužel dnešní doba projevům jakýchkoliv citů brání a připadá jim mnohdy až směšné projevům nejen svůj zármutek po dobu delší než do pohřbu a během něj. Přitom psychologická hranice předpokládá dobu vyrovnání se smrtí nejméně dobu šesti týdnů, ač společnost považuje i tuto dobu vnějšího projevu zármutku za dlouhou.

Tak probíhaly pohřební zvyky a rituály i v našem okolí, kde se pohřbívalo či stále ještě ukládá k poslednímu odpočinku a kde jsou ještě zachované funkční hřbitovy. Bohužel ne všude, jak již bylo zmíněno, je možno ukládání provést. Kromě zmíněné Panenské Hůrky, se již také nepohřbívá ve Vítkově, kde byl hřbitov s márnicí od roku 1880 obehnan kamennou zdí. Přesně o 100 let později – v roce 1980 – byl hřbitov zrušen, stejně tak i fara. V Andělské Hoře přestal hřbitov sloužit svému účelu ještě o pár let dříve, a to v roce 1977. Z obou hřbitovů se do dnešních dnů žádné náhrobky nezachovaly, což je velká škoda, neboť nenávratně zmizely i tyto poslední stopy lidského bytí, které jsou také součástí naší kultury a historie.

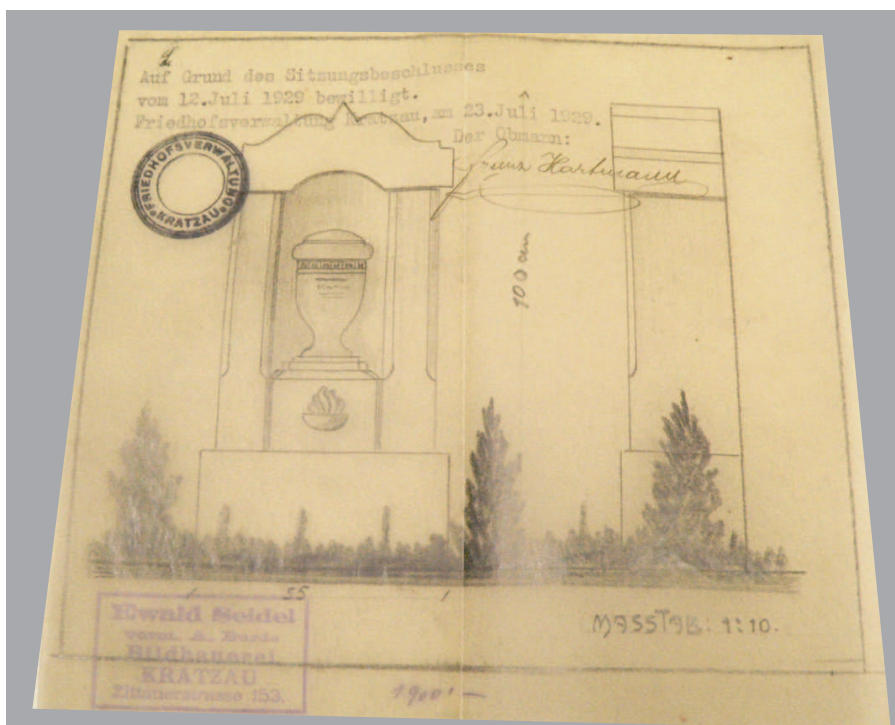
Naproti tomu v Bílém Kostele nad Nisou byl až do roku 1906 hřbitov okolo kostela, jak tomu ostatně bylo dříve zvykem. Až za vlády Josefa II v rámci jeho reformy, z nichž jedno reformní nařízení nařizovalo přestěhovat stávající hřbitovy mimo obec a z dosahu zdrojů pitné vody – byla postavena v roce 1906 nejprve márnice a o rok později, přesně 2. července 1907 byla zahájena výstavba nového hřbitova. Na sklonku téhož roku 19. prosince byl hřbitov předán do užívání a ze záznamů se dozvídáme, že již o dva dny později – 21. prosince 1907 byl na novém hřbitově pohřben první bílokostelecký občan. V současné době toto tiché místo posledního odpočinku zesnulých poněkud narušuje hluk automobilové dopravy z nové silnice I. třídy č. 35, která byla v roce 2014 uvedena do provozu v jeho bezprostřední blízkosti. Protože kostel jako takový zůstal stát v obci, stavěli se poté u nově zakládaných či přestěhovaných hřbitovů alespoň kapličky či již uvedené márnice.

Kromě hřbitovů, kde jsou pohřbíváni občané z obcí k nim přilehlých, také existují hřbitovy vojenské, anebo se na obecním hřbitově pohřbili vojáci, kteří zemřeli v okolí. Jejich počet na našem území není velký a všechny hroby jsou řádně evidovány. Tak se můžeme například dočíst v německy psané knize R. Schwertnera o Chrastavě z roku 1966, že v roce 1924 končí také zdejším vojenským hrobům tzv. tlecí doba – což je i

v dnešní době minimálně 10 let a vlastníci hřbitovů tak mohli vojenské hroby rušit. Správa vojenských hrobů požádala o zachování níže zde popsaných vojenských hrobů, hřbitovní obec Chrastava jako vlastníka hřbitova v Chrastavě o prodloužení této doby. Od 1. června 1924 na dobu 10 let (užívací vztah byl vypovězen s půlroční lhůtou nejpozději 1. prosince 1933) bezplatně Správě vojenských hrobů společná hrobová místa vojáků Rudolfa Schadeka, Emila Augustina, Emila Herknera, Friedricha Feixe a Raimunda Dresslera nacházející se na tomto hřbitově a Správa vojenských hrobů výše uvedená hrobová místa s výhradou schválení této smlouvy Ministerstvem národní obrany do užívání přejímá a tímto převzala.

Vojenských hřbitovů není v naší republice mnoho a nám nejbližší vojenský hřbitov byl zřízen v Liberci – Ostašově, který se nachází na místě bývalého zajateckého tábora z první světové války, a který zdálky připomíná hájek vzrostlých stromů uprostřed luk a polí. Do tábora byli převáženi hlavně ruští a italští zajatci, v době války čítal zdejší tábor až 55 tisíc! zajatců, což v té době bylo více, než počet obyvatel Liberce. Tábor se rozkládal na neuvěřitelných 84 ha půdy. Kromě ubikací vojáků se zde nacházely také jídelny, kuchyně, marodky, umývárny a strážnice. Tábor byl zrušen v roce 1921, a na památku zajatých vojáků zde byl vybudován hřbitov, kde pod břízami odpočívají na věčnosti ruští vojáci, pod borovicemi pak našli své poslední místo zejména italští zajatci. Hřbitov byl v roce 2001 velice pěkně zrekonstruován a nyní působí jako důstojné místo odpočinku vojáků, kteří našli smrt tak daleko od svých domovů.

Pokud se nyní vrátíme k věci pohřbívání v našem okolí jako takové, nelze opomenout další fakt, že od 18. století s upouštěním od pohřbů do země a naopak v Evropě vzrůstajícím pohřbu žehem všeobecně, bylo postaveno jako první na území celého Rakouska – Uherska

Jeden z dochovaných projektů výstavby hrobu pro chrastavský hřbitov. Projektoval Ewald Siedel, kamenosochař v Chrastavě, Žitavská ulice 153. Projekt pochází z roku 1929 a obsahuje i razítko správy chrastavského hřbitova.

krematorium v Liberci. Stalo se tak v roce 1917 – o téměř čtyřicet let později, než bylo postaveno první krematorium v Evropě v Miláně v roce 1876 – a to zásluhou velmi aktivního rakousko-uherského spolku *Die Flamme* (Plamen), jehož liberecká pobočka byla řízena až z daleké Vídně a která podnítila vznik obdobného spolku i v Čechách. Nynější počet krematorií nepřekračuje třicetku a další nejbližší krematorium se nachází v Semilech, kde bylo zřízeno v roce 1937. Liberecké krematorium, které bylo vystaveno v romantickém stylu s neméně romantickým názvem Feuerburg (Ohňový hrad) dodnes poutá pozornost svým architektonickým pojetím drážďanského architekta Rudolfa Bitzana, jehož vítězný návrh si spolek *Die Flamme* vybral a jehož nápis na vchodem „Čistý, jasný, prabožský ohni, vezmi ve svou náruč zemdlené tělo“ odkazuje na jeho název. Základní kámen ke stavbě byl položen v roce 1915, samotná výstavba pak trvala do roku 1917, nicméně první pohřeb žehem se ve zdejším krematoriu uskutečnil až v roce 1919, kdy kremaci legalizoval československý parlament. Dnes se tak pohřbívá v 70 až 90 % pohřebních obřadů podle kraje, a i činnost hrobníka ve stejném procentu spočívá v ukládání zpopelněných lidských ostatků. Hřbitovní služby naproti pohřebním službám žádný výnos nemají a proto fungují většinou pod správou obcí a měst, kterými jsou dotovány a na stejném principu pracují hřbitovní služby i v Chrástavě. Jakkoliv se vždy i stavění náhrobků či hrobek od dávných časů lišilo podle majetku a postavení zesnulého, vždy vyjadřovalo úctu k zemřelým. Prostí lidé byli pohřbíváni jen pod rovem označeným prostým dřevěným křížem, v pozdějších dobách pak zdobily i tyto rovy práce kameníků, které často vypovídaly kromě jména a dat označujících dobu jejich života, také to, kým nebo jací byli. Není bez zajímavosti, že v našich krajích, kde po dlouhá staletí pobývali občané německé národnosti, není toto až na výjimky zvykem. Ale pokud opustíme Sudety a přesuneme se směrem do vnitrozemí, lze se dočíst na venkovských hřbitůvcích i hřbitovech – ve městech, že zde v Pánu odpočívá rolník, v jeho blízkosti řídící učitel, který byl nejen tamní rodák, ale i dobrý člověk, otec a učitel a jeho paní, dobrá to matka devíti dětí. Na hrobě opodál čteme vedle jména i povolání obuvník, jinde zase pekař, elektromechanik či obchodník s drahokamy. Lze se také dozvědět, že pod náhrobkem leží sokolský bohatýr – vlastenec ryzího zrna, nedaleko něhož pak nalezl věčný odpočinek hostinský, jenž zastával i funkci člena městské rady, nebo že mezi svými spoluobčany odpočívá i ze svými rodiči místní vysoce důstojný děkan. Mezi náhrobky lze najít i jméno c. k. stavebního rady, ke kterému je cti, že založil tamní sirotčinec, jméno vynálezce elektrických zapalovačů, pana architekta či astronoma, o němž se lze dočíst, že opustil tento svět ve věku pouhých 17 let. Nebylo by možná od věci, kdyby i dnešní náhrobky dávaly vědět budoucím generacím, kdo a jak zde žil.

Místo posledního odpočinku se liší tak nejen podle oblasti, ale i kultury té které země či národnosti. Zatímco pro naši zemi i obyvatel je typické pohřbívání na hřbitovy v podobě jaké je známe do dnešních dnů – kromě hřbitovů v blízkosti měst jsou ale také lesní hřbitovy či v Praze je ve výstavbě na našem území první přírodní hřbitov, který představuje les, v němž si člověk ještě za svého života vybere strom, který je mu svým způsobem blízký a pod kterým by chtěl být po smrti pochován. Jiné národy dávají přednost většímu sepětí s přírodou už od počátků pohřbívání, např. v severských zemích, Velké Británii, kde zejména mimo město převládají větší travnaté plochy, kde

*Jeden ze starých náhrobků na chrastavském hřbitově.
Stav 2014.*

je hřbitov vystaven, jiné postupují svůj životní styl současnému trendu, takže třeba v Japonsku, ale i jiných zemích západní kultury se rozmáhají tzv. high-tech hřbitovy, kdy se urny uloží do regálů uvnitř vysokopodlažních budov, a pozůstalí se prokáží speciální kreditní kartou, na jejíž základě zadají do počítače jméno a robotická ruka donese urnu až k pozůstalým. Naopak některé národy nechávají těla nebožtíků od pradávna napospas přírodě a divoké zvěři (indiánské kmeny, národy náhorních plošin). Známé jsou pohřební rituály obyvatel vyznávající hinduistickou víru, kde se těla spalují na pohřební hranici a popel se následně vsype do řeky. V jižní Evropě dominuje na hřbitovech jako náhrobní materiál kámen pokrytý nenáročnou vegetací v doprovodu vznešených cypřišů. Sibiř má svým způsobem jen dočasné hroby, neboť rov nebožtíka je osazen jen dřevěným křížem, který se později rozpadne a zetlí a pozůstalým tak zůstávají jen vzpomínky. Každá kultura i náboženství se musí se smrtí vyrovnat po svém. A podle toho také na ni v dané společnosti reagují. Rozdíl spatřujeme i v představě „dobré“ smrti, která se liší od představ lidí z dob minulých. Ve středověku a raném novověku byl v naší společnosti považován za „dobrý“ odchod z tohoto světa takový, který předcházela životu naplněnému láskou, prací, vojenskými či politickými zásluhami. Při předchozím varování blížící se smrti v dnešní době dává většina lidí přednost představě smrti v rychlém a pokud možno bezbolestném konci bez dlouhého utrpení. Na našich hřbitovech lze najít hroby různých národností či etnik, nejčastěji – jak to je dané polohou našeho kraje – hroby Němců, kteří tu po staletí coby národnost převažovali, ale i hroby židovského národa nebo

Romů. O posledně jmenovaném národu se lze pak v pramenech dočíst, že při pohřbívání projevují svůj zármutek s daleko větším citovým zabarvením, jejich pohřební zvyky se však příliš neliší od ostatního obyvatelstva. Zvykem, který byl kdysi hojně rozšířený mezi Romy, bylo tzv. „vartování u mrtvého“, tj. stráž u mrtvého těla, což vyjadřovalo způsob úcty a víry k zemřelému. Po bezprostředním oznámení úmrtí se Romové scházejí v domě zemřelého z blízké i široké rodiny, kde je možno i v dnešní době zaslechnout původní žalostné písně – žal osna gila – pocházející od slovenských Romů. Podle romských tradic se také doba truchlení liší od našich zvyklostí, kdy doba truchlení se je podstatně delší, avšak nepřekračuje dobu delší jednoho roku, a to do té doby, než duše zemřelého odejde navždy do „zásvětí“.

Židovský hřbitov pro nás nejbližší se nalézá v Liberci v Ruprechtické ulici. Hřbitov byl založen v r. 1865, a v roce 1896 byl rozšířen, jeho nejstarší zachované náhrobky jsou datovány letopočtem 1870. Obřadní síň pochází z r. 1900 a hřbitov i v současné době slouží svému účelu. Hrobová místa se označují kamenem – maceva. Mezi stále přibývajících náhrobky nalezneme také hrob jedenácti vězňů z pracovního tábora na okraji Bílého Kostela nad Nisou a Chrastavy a hrob osmi obětí železničního transportu z koncentračního tábora v lednu 1945. Na hřbitově jsou také uloženy pozůstatky ze zrušeného hřbitova v Jablonci nad Nisou. Toto místo má svůj důstojný

ráz, naopak židovský hřbitov v Turnově byl velmi necitlivě zahrnut do stavebních plánů při výstavbě průtahu městem, a tak lze při cestě na Jičín spatřit po levé straně jen torzo hřbitova a náhrobků pod mostem páteřní komunikace.

Na závěr nezbyvá než konstatovat, že minulým i budoucím generacím bylo a stále bude na paměti slavné „memento mori“ a nápis na mnoha vstupních branách hřbitovů připomíná všem naši dočasnou pouť na tomto světě –

„To co jste teď vy, byli jsme i my, to co jsme teď my, budete i vy.“

Prameny a použitá literatura :

SOA Liberec

D. Stejskal, J. Šejvl a kolektiv: *Pohřbívání a hřbitovy*

O. Nešporová: *O smrti a pohřbívání*

R. Schwertner: *Kratzau – Schicksal einer Sudeten Deutschen Stadt*

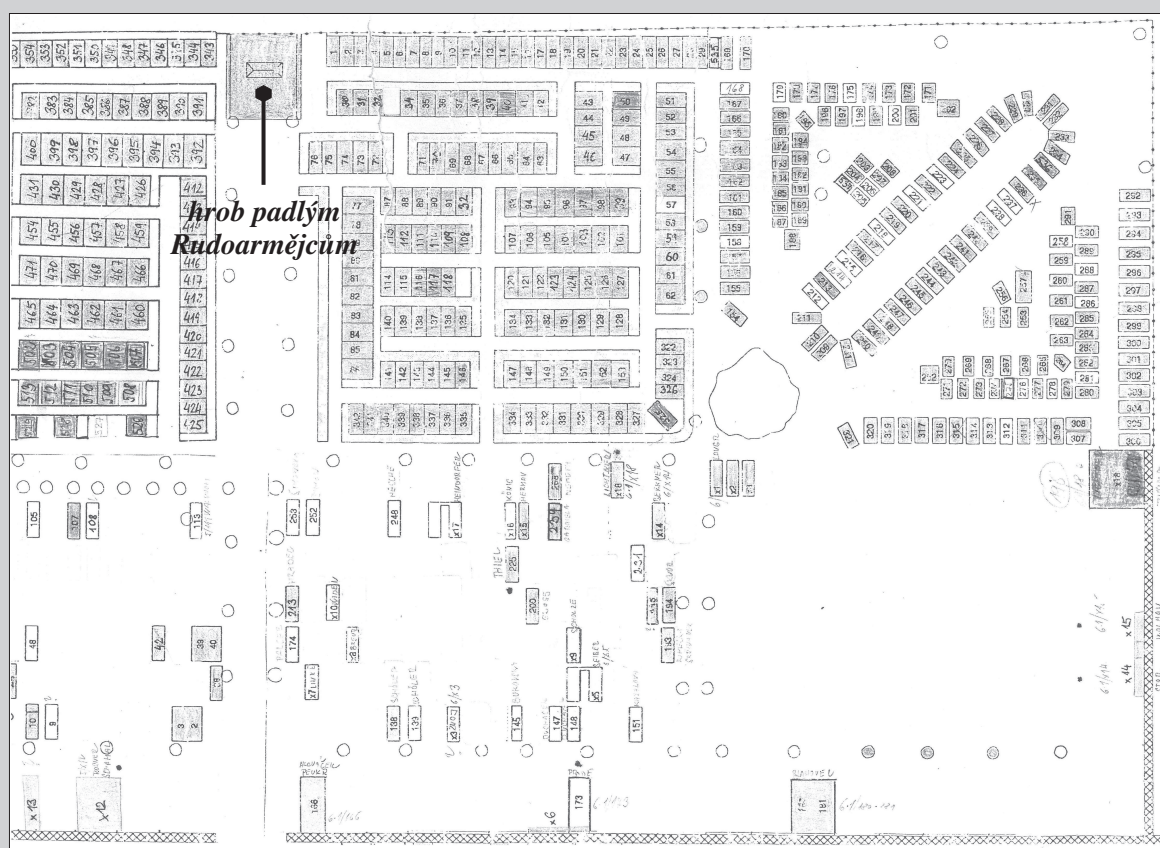
<http://zidovskehrbitovy.wz.cz/>

<http://www.weburny.cz/informace/pohrebni-zvyklosti-vybranych-zemich/>

<http://www.archiweb.cz/salon>

<http://www.pohreb.cz/>

*Připravili Kateřina Vaverová a Míla Stavínohová
s pomocí Ivana Vydry.*

Starý plán s hrobovými místy v na rozšířené jihovýchodní části hřbitova. Zdroj: Městský úřad Chrastava.

BULLETIN

Společnosti přátel historie města Chrastavy

No. 234, vyšlo v dubnu 2015

Vydává jako přílohu Chrastavských listů a pro svoji potřebu Společnost přátel historie města Chrastavy.
Toto číslo připravili: Kateřina Vaverová, Míla Stavínohová, Ivan Vydra, Jana Zahurancová

Napsat nám můžete na
e-mail: sphmch@volny.cz